

ba). Ha ez az ismeretlen jel csupán egy szóból áll, a közlő befolyásolhatja a tulajdonnévként való felismerést a határozott ragozású igealak mellett álló határozott névelő nélküli tárggyal (*láttam fűpiüt*), ha viszont ezt nem teszi, fennáll a befogadó részéről az önkényes értelmesítés (népetimológia) veszélye.

E két utóbbi eset (iv és v) alapján állítható, hogy a határozott névelő speciális helyzetben való elmaradása – ha nem is a tulajdonnév meghatározásának, hanem eseti felismerésének – igen fontos tényezője lehet.

Hivatkozott irodalom

AkH. 1984: A magyar helyesírás szabályai. Bp., Akadémiai K.

HAJDÚ 1997: HAJDÚ MIHÁLY, A tulajdonnév mint szófajtani kategória: Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Budapest–Miskolc, 471–7.

HAJDÚ 1998a: HAJDÚ MIHÁLY, A tulajdonnév „meghatározása”: NÉ. 20. 5–12.

HAJDÚ 1998b: HAJDÚ MIHÁLY, Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben: Tanulmányok a magyar nyelvről. Szerk. H. VARGA GYULA. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. 52–6.

HEGEDŰS 1997: HEGEDŰS ATTILA, Mi a tulajdonnév?: NÉ. 19. 5–8.

HOFFMANN 1993: HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, KLTE, Magyar Nyelvtudományi Intézete.

KÁROLY 1970.: KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Bp., Akadémiai K.

KISS 1999: KISS LAJOS, Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében. Piliscsaba, PPKE.

SZEGFŰ 1991: SZEGFŰ MÁRIA, A névszóképzés: A magyar nyelv történeti nyelvtana I. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., Akadémiai K. 188–258.

SZENDE 1993: SZENDE TAMÁS, Vezetéknevek morfológiai különállásáról: NÉ. 15. 295–7.

HEGEDŰS ATTILA

Névtan és fordítástudomány – Anyegin és az Onyega

A névtani kutatások multidiszciplináris érintkezései

A névtan a nyelvtudomány egyik önálló ága, amely a neveket a nyelvi kultúra anyagának részeként vizsgálja. A földrajzinév-kutatáson belül a víznév- és településnév-vizsgálat, s az ezzel kapcsolatos földrajzinév-adás elemzése szorosan kötődik a művelődés-, település-, gazdaságtörténet, a történeti földrajz, a néprajz, a helytörténet, az egyháztörténet számos kutatásterületéhez (vö. MEZŐ 1996, MEZŐ 1999). A névtan jelentős területét képezi a személynévadás kutatása.

A személynevek mindig valamely egyedet jelölnek, de mert a nyelvi jelek rendszerében részei egy-egy társadalmilag meghatározott jelcsoportnak, a jelek egy-egy osztályának, szükségképpen egyediek és általánosak is (vö. BALÁZS 1963, TEMESI 1980). A személynevek alaki és szerkezeti vonatkozásai jelzik a név használati értékének kapcsolatát a névalakulatot alkotó összetevőkhöz, hiszen a személynév nemcsak az ún. vezeték- és keresztnév együttese, hanem az egyedi expresszív megnevezések minden névtípusa is ide sorolható, vagyis a becenevek, a ragadványnevek stb.

Anélkül, hogy a családnevek eredetével, történetével, fejlődésével vagy az egész családnévrendszer vázlatos leírásának forrásaival akár csak érintőlegesen foglalkoznánk a magyar és az orosz nyelvi kultúrában, meggyőződéssel állíthatjuk, hogy az idegen személynevek alapvető, a nemzeti identitásra utaló járulékos jelentései, stilémái, konnotációi jelentősen sérülnek a fordítás során. A világirodalmi örökségünk recepcióelemzései kapcsán nyilvánvaló, hogy a névtan – a korábban megjelölt tudományok körét kibővítve – jelentős helyet kaphatna a fordítástudomány interdiszciplináris kapcsolódásai között. A szépirodalmi művek névadását vizsgálva e téren nem kétséges a műfordításokat elemző fordításstilisztika illetékessége sem.

A Puskin-hősök orosz névadása

Az írói vagy költői névadást alapvetően az a szerzői koncepció határozza meg, amely a funkcionális stilisztikai hasznosság, célszerűség formájában testet öltve az egész kompozíció, a szövegegész koherenciáját biztosítja. Így a név az önálló életre kelő hősök műben megtett pályájának jelértékű része, akár az akció, a történés, a személyközi kapcsolatrendszerek hálózata. 1999-ben ünnepli a világ Puskin születésének kétszázadik évfordulóját. Ennek kapcsán a hősök névadásának fordítási kérdései újra középpontba kerülnek. Puskinnak a magyar olvasó számára is ismert hősei, *Anyegin*, *Lenszkij*, *Tatyjana Larina* stb. nem véletlenül kapták a nevüket. A romantika és a szentimentalizmus „elegáns”, különlegességre törekvő, választékos névadása után Puskin az egyszerű orosz nevek szépségét kívánta szembeállítani az előzőekkel. Akkor, amikor a művelt orosz társalgást – mint azt az *Anyegin*ből is tudjuk – Oroszországban csak franciául lehetett elképzelni, s ennek megfelelően a nevek is ezt a normát követték, Puskin veszi a bátorságot, hogy művészi formát és ezáltal rangot adjon az orosz anyanyelvnek, megteremtve a szépirodalom mind a mai napig érvényes nyelvi eszköztárát. Puskin az észak-orosz föld fia, aki a névadásai alapjául a hideg orosz északi folyók nevét választotta: a Fehér tengerbe ömlő *Onyega* adja a verses regény címadó hősének nevét, ami valójában *Onyegin*, vagyis az „*Onyega partjáról való*”. Hasonlóan a *Lenszkij* név a szibériai „*Léna* folyó mellől származó” embert jelenti. A magyar névhasználatban a *Tisza*, *Rábaközi*, *Bodrogi* stb. családneveket képzelhetjük a helyükbe. *Tatyjana Larina* neve az orosz olvasó tudatában összekapcsolódik a néplélek tisztaságát jelentő ortodox keresztény hitérettel. Puskin idejében előkelő hölgyeknek nem adtak ilyen hétköznapi keresztnévet. A költő verses regényében e paraszti név miatt bocsánatot is kér az olvasótól (vö: PAPP 1979: 388). A *Tatyjana* régi orosz népi női kereszt-

névhez, melyhez családnévként egy szintén ősi keresztnévből, a *Larissza* női név népnyelvi *Lara* változatából képzett *Larin-Larina* kapcsolódik. Így Puskin hősnőjének neve az orosz olvasó számára duplán is ezt asszociálja: „a népi kultúra tiszta forrásából merítkező nőalak”. Mintha a magyarban ezt hallanánk: *Széppataki Róza*, *Teleki Blanka* stb. A víznevekre (Onyega, Lena) vagy ősi szólítónevekre (Lara) visszavezethető orosz családneveknek – Puskin szándéka szerint is – a népi gyöke-
rekhez öntudattal nyúló, a nemzeti kultúra közösségvállalásán alapuló emocionális tartalma a jelentős. A névadás másik csoportjánál, az expresszív minősítő, az úgynevezett beszélő neveknél, amelyeknek a XVIII. század szatirikus orosz irodalmában való megjelenésük óta fontos szerep jutott a hősök plasztikus, képszerű leírásában, inkább a minden kultúrában fellelhető, emberi minősítő tartalom dominál (VINOGRADOV 1978: 134–151). Ám ha arra gondolunk, vajon a magyar olvasó valaha is közelébe jutott-e ezeknek a névadáshoz kapcsolódó, nemzeti identitástudatot erősítő, az orosz olvasó számára névtani ismeretei alapján evidens szövegtartalmaknak Puskin fordításait olvasva, joggal támadhatnak kétségeink.

Nem normatív, csupán descriptív szempontból vessünk a továbbiakban egy pillantást Puskin *Anyeginjének* magyar fordításaira. Arra a jelenségre szeretnénk rávilágítani, hogy a fordítás során az információk egész sora – jelen esetben a *névadás konnotációi* – nem kerülnek, nem kerülhetnek át, a legkiválóbb művészi-esztétikai élményt nyújtó tolmácsolás esetén sem, teljes egészében egyik kultúrából a másikba. Ennek minden bizonnyal – a fordíthatóság korlátai mellett – a célnyelvi olvasó befogadói horizontja is határt szab. Hiszen honnan tudna a magyar átlagolvasó Puskin észak-orosz származásáról, a számára szimbólumértékű észak-orosz folyók nevééről, a Tatyjana, Lara orosz női nevek használati köréről stb. Igazat kell adnunk Otto Kade német nyelvésznek, aki a fordítás folyamatát két szembe fordított kör közös felületével ábrázolja. Ez a megfeleltetés – az átadott kommunikatív tartalmak végtelen számú információi miatt – soha nem lesz 100%-os, de ettől függetlenül minden fordítás a lehetséges maximumra törekedve jön létre (vö: KADE 1968: 3–18).

Puskin Anyeginjének magyar fordításai

A névtani kérdéskört szűkítve most csupán egyetlen nevet járunk körbe: ez az *Anyegin* címadó hősnének a neve, amely azt jelenti, mint tudjuk, hogy az „Onyega mellől való”. A víznevek között magyarul is Onyegának nevezzük a névadás alapjául szolgáló folyót. Miért nem ennek megfelelően rögzült a folyónévből képzett orosz családnév magyar változata a Puskin-fordításokban? Erre már az első magyar fordítás szerzője maga adja meg a választ.

Alekszandr Szergejevics Puskin a Jevgenyij Anyegin című verses regényét 1823 és 1831 között írta. Első teljes magyar fordítása Bérczy Károly tollából 1866-ban a Kisfaludy-társaság kiadásában jelent meg. E fordítás – noha az eredetit helyenként biedermeieressé színezi – a magyar műfordítás-irodalom egyik remekműve, amely jelentős mértékben járult hozzá, hogy Puskin műve oly rendkívül népszerűvé vált Magyarországon, s hogy a verses regény műfaja az 1870–80-as évek-

ben oly kedvelté vált a magyar irodalomban (ZÖLDHELYI 1985: 679–680). Maga Bérczy így vall az Anyeginnel való meghatározó találkozásáról, s a cím fordításáról: „E jeles műnek irodalmunkba átültetését célomul akkor tűztem ki, midőn néhány év előtt újra olvasván, szépségei annyira megragadtak, hogy az első versszakokat játék- és kísérletképpen fordítgattam s az első fejezet végéig értem. Akkor még csak Bodenstedt német fordítása állt előttem; de bármily kitűnő legyen is ez, éreztem és tudtam, hogy a másolatból vett másolat halványan, színvesztetten fogna a toll alól kikerülni. Eredetiből olvasni, eredetiből fordítani *Anyegin*-t – e vágy napról napra erősebb gyökeret vert bennem: oroszul kezdtem tanulni s az ehhez igen rokon tót nyelv korábbi ismeretének, de leginkább tanítóm, a pesti kir. egyetemen a szláv irodalom tanára, t. cz. *Ferencz József* úr türelmének sőt valódi buzgalmának köszönhetem, hogy szíves segélyével már fél év múlva megkezdhettem *Anyegin* fordítását az eredeti szövegből. (...)

Nem hagyhatom megjegyzéstelen a többeknek talán különös hangzású „*Anyegin*” nevet, melyet úgy, mint cirill betűkkel van írva, a mi betűinkkel leírni nem lehetvén: jobbnak tartottam az orosz kiejtés szerint jelezni. A német „*Onägin*”-nek írja, mi csinosabb lehet, de nem hű, mert az orosz határozottan *Anyegin*-nek ejti ki e nevet, azon tompa széles a-val, mellyel a skót és az erdélyi hangoztatja néha az o betűt” (BÉRCZY 1866).

Valóban, az orosz *o* hangsúlytalan helyzetben labiális *a*-nak hangzik az irodalmi nyelvben. Bérczy erre az irodalmivá lett déli nyelvjárásra támaszkodik, amikor a magyar átírást indokolja. A német fordítás, s a magyar földrajzi névhasználat egyaránt az orosz helyesírás szerinti, s az észak-orosz nyelvjárásban kiejtésben is hangoztatott *Onyega-Onyegin* változatot őrzi meg (vö: PAPP 1979: 26–27). Mint ahogy *Moszkva* nevét is magyarul *o*-val írjuk, bár az orosz irodalmi nyelven beszélő az *Anyegin*hez hasonlóan „*Maszkva*”-t ejt. Bérczy tehát – tudós tanára hatására –, a fonetikus névváltozattal mind a mai napig élő fordítói hagyományt teremtett.

Bérczy Károlyt követően *Győri-Juhász* Jenő tollából 1935-ben ékezet nélküli *Anyegin*-nek olvashatjuk, *Vozári* Dezső 1941-ben megjelent fordításában *Onyegin*-ként látjuk viszont a főhős nevét. 1945-ben *Mészöly* Gedeon visszatér Bérczy megoldásához, s hosszú időre ő teszi ki utoljára az ékezetet a hangsúlyos é-re. *Áprily* Lajos 1953-as, s mind a mai napig leghitelesebben csengő fordításában *Anyegin*-t ír. *Vas* István már a keresztnévet is elhagyta a hős neve mellől az 1955-ös fordítás élén, mint ahogy *Weöres* Sándor is *Anyegin*-t használ 1958-as fordításában (ZÖLDHELYI 1985: 68–92). Legújabb magyar, elődeihez méltó fordítója *Galgóczy* Árpád ismét ékezetes *Anyegin*-t használ. Az ő munkája az érettségiző diákok felkészülését segítő „*Matura Klasszikusok*” sorozatban 1992-ben akkor jelent meg, amikor az orosz nyelv középiskolai oktatása (enyhén fogalmazva) az apály időszakát élte át (PÉTER 1999: 9–10).

A fordítói jegyzetek közül két magyar *Anyegin* műhelymunkáiba pillanthatunk be. Bérczy Károly és *Áprily* Lajos feljegyzéseit nyomtatásban egy kötetben a fordításokkal 1985-ben az Európa Kiadó gondozásában olvashattuk (PUSKIN 1984). *Péter* Mihály az érzelmkifejezés eszközeiről szóló monográfiájában az orosz idézetek mellett magyar műfordításait is elemzés alá veszi (PÉTER 1991). Leg-

újabb kötetének témája épp Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében (PÉTER 1999). Bárhogy is kutatjuk a magyar fordítások forrásirodalmát, nem találunk a néveredetre kitérő, annak névtani, stilisztikai, szemiotikai tartalmára történő utalást.

A magyarázatot keresve vissza kell kanyarodnunk kezdő gondolatainkhoz: a névtan szerteágazó gazdag szövevényében a magyar névadás története és jelen állapota még széles feltáratlan vizsgálódási terepet kínál a kutatóknak. A fordítástudomány Magyarországon önmagában is fiatal ága az önálló diszciplínának (KLAUDY 1994, KLAUDY 1997). A kettő megtermékenyítő találkozása, amely mint láttuk, az olvasó érdekeit szolgálja – még várat magára. A névtani háttérismeretek – az érdeklődő olvasó kíváncsiságára számítva – a szemiotikai szövegten olyan rejtelseibe is bepillantást engednének, amely a névetimológia és a stílus kapcsolódási pontjait tárnák fel: Anyegint, habár neve a magyarul is ismert Onyega folyó nevét tartalmazza, miért nem a folyónév szerint ismerik a magyar olvasók, miközben társait, mint például *Lenszkij*-t (a Léna folyóról), *Pecsorin*-t (Lermontov hőse a Pecsora folyóról kapta a nevét) nem fosztotta meg a sors ettől a lehetőségtől. Erre a kérdésre próbáltunk választ találni kis névtani barangolásunkban Anyegin magyar fordításai körül.

Irodalom

BALÁZS 1963: BALÁZS JÁNOS, A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *ÁNYT. I*, 41–52.

Bérczy 1866: BÉRCZY KÁROLY, Előszó az Anyégin Eugén fordításához: *Két magyar Anyegin*. Európa, Budapest, 1984:7–8.

KADE 1968: OTTO KADE, Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation: *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft.*, B. II. „Fremdsprachen”, Leipzig, 1968: 3–19.

KLAUDY 1994: KLAUDY KINGA, *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest, 1994.

KLAUDY 1997: KLAUDY KINGA, *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica, Budapest, 1997.

MEZŐ 1996: MEZŐ ANDRÁS, *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM, Budapest, 1996.

MEZŐ 1999: Mező András, *Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz*. BGYTF Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Nyíregyháza, 1999.

PAPP 1979: PAPP FERENC, *Könyv az orosz nyelvről*. Gondolat, Budapest, 1979.

PÉTER 1991: PÉTER MIHÁLY, *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

PÉTER 1999: PÉTER MIHÁLY, „Pár tarka fejezet csupán...” Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

PUSKIN 1984: *Két magyar Anyegin. Puskin verses regénye Bérczy Károly és Áprily Lajos fordításában*. Európa, Budapest, 1984.

TEMESI 1980: TEMESI MIHÁLY, *A magyar nyelvtudomány*. Gondolat, Budapest, 1980.

VINOGRADOV 1978: ВИНОГРАДОВ, В. С., *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. Издательство МГУ, Москва, 1978.

ZÖLDHELYI 1985: *Orosz írók magyar szemmel II.* (szerk. D. ZÖLDHELYI ZSUZSA). Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

Merre tart a névtudomány?

*(Szubjektív megjegyzések
a XX. nemzetközi névtudományi kongresszusról)*

1. Ismét egybegyűltek a névtudomány művelői ez év szeptember 20–25 között a spanyolországi Santiago de Compostelában. A város nemcsak híres zarándokhely a X. század óta (székesegyházában található idősebb szent Jakab apostol ereklyéi, innen van a város neve is), hanem közigazgatási és kulturális központja annak a Galicia nevű tartománynak (1980 óta autonóm terület), amelynek saját nyelve is van, a galego, s a kongresszus házigazdái a több mint ötszáz éves egyetem oktatói és hallgatói mellett ezen nyelv kutatói, az Instituto da Lingua Galega munkatársai voltak. Ezek a tények már eleve meghatározták a kongresszus arculatát. A kongresszus hivatalos nyelve a német, francia és angol mellett a spanyol volt, s a témák többsége valamilyen módon a romanisztikához kapcsolódott. A spanyolul nem tudó kongresszista például aligha tudta az egyik szekció előadásait figyelemmel követni – ezt többen panaszolták is – pedig az etimológiai kutatások és a lexikográfia kapcsolatáról hallhatott volna. A spanyol névtanósoknak egyébként van is mivel büszkélkedniük e témakörben. 1980–1991 között jelent meg Joan Coromines katalán etimológiai szótára (*Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, Curial-La Caixa), amely helynévanyagot is tartalmaz, így további névtani kutatásokhoz nyújt adatokat. Most készült el a galego keresztnév-szótár, a *Diccionario dos Nomes Galegos*, amely hasonlít a mi utónévkönyvünk-höz (LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES: *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó. Budapest, 1998), s komoly részt vállaltak a nagy nemzetközi projektumban, amely a *Patronymica Romanica* (PatRom) címet viseli, s célja egy romanisztikai történeti személynév-szótár (*Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane*) elkészítése és megjelentetése. (A munkában több ország névkutatói vesznek részt. Az e tárgykörben megjelent publikációk teljes felsorolásától itt és most el kell tekintenünk.)

2. Milyen újdonságokkal szolgált ez a kongresszus? A tíz szekció címe már önmagáért beszél: 1.a. a helynevek és a személynévek kapcsolata; 1.b. a helynevek standardizálása; 2. névrendszerek interkulturális összehasonlítása; 4. szocioonomasztika; 5. egyéb nevek; 6. 'nomen et gens'; 7. etimológia és lexikográfia; 8. névtudomány és irodalom; 9. névtudomány és jog; 10. kutatási tervek és bibliográfiai információk. A szekcióüléseken kívül két vitaülés és két kerekasztal-